

УДК 373.037

НАСТУПНІСТЬ ЯК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Казьмірчук Н.С.

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

У статті проведено стислий аналіз історико-педагогічної, філософської та психологічної літератури з теми дослідження. Розглянуто різноманітні підходи щодо визначення поняття «наступність». Проілюстровано наступність як аспект неперервної освіти. З'ясовано функції та структурні компоненти наступності в системі ступеневої підготовки. Визначено об'єктивні передумови використання вказаних реалій на практиці.

Ключові слова: наступність, неперервна освіта, ступенева підготовка, комплекс «дитячий навчальний заклад – початкова школа», реформування системи освіти.

Постановка проблеми. Об'єктивною потребою, водночас і невід'ємною складовою державної політики в галузі освіти на початку ХХІ століття є створення і впровадження в життя ідеї неперервної освіти. За своїми цільовими функціями неперервна освіта виступає як умова щодо всебічного розвитку особистості. Неперервна освіта як один з провідних методологічних принципів цілісної дидактичної системи навчання і виховання людини впродовж всього її життя передбачає ступеневу підготовку. Впровадження в рамках реформи освіти ступеневого навчання зумовлене також переходом до міжнародних стандартів, що є передумовою визнання вищої школи України у загальному просторі.

Важливою складовою педагогічних основ забезпечення цілісності процесу і результатів навчання в системі ступеневої освіти є категорія наступності. Її врахування є об'єктивною потребою в кожній педагогічній підсистемі, між її компонентами, а також між підсистемами освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Історико-філософські, загально-наукові, психолого-педагогічні та методичні основи впровадження наступності висвітлено в працях знаних науковців. Так у загальній дидактиці проблема наступності досліджується А.М. Алексюком, С.У. Гончаренком, І.А. Зязюном, В.А. Козаковим, В.О. Онищуком, П.І. Підласим та ін. У педагогіці професійної освіти – С.Я. Батишевим, А.П. Беляєвою, Р.С. Гуревичем, Г.С. Гуторовим, О.С. Дубинчук, В.М. Лихачем, М.І. Махмутовим, Н.Г. Ничкало та ін. Наступність у теорії змісту освіти висвітлена роботами В.І. Гінецинського, Л.Я. Зоріної, І.М. Козловської, В.С. Ледньова, І.Я. Лернера, М.М. Скаткіна, М.І. Сметанського та ін. Особливої актуальності набуває становлення неперервної професійної освіти в Україні. Цю проблему досліджують О.П. Владиславлев, Г.Є. Гребенюк, С.М. Мамрич, В.Г. Онушкін, С.О. Сисоева та ін. Наступності навчання присвячені дослідження Ю.К. Бабанського, В.Ф. Башаріна, В.П. Безпалько, С.М. Годніка, А.А. Киверялга, О.М. Коберника, Ю.А. Кустова, В.К. Сидоренка, Г.В. Тере-

щука, Д.О. Тхоржевського, Д.В. Чернілевського, Д.С. Ягафарової та ін. Умови розвитку творчих здібностей розкрито у працях А.В. Антонова, І.С. Волощука, Л.І. Денисенко, А.М. Матюшкіна, Г.С. Тарасенко та ін. Методикою трудового навчання займаються Е.В. Артамонова, Н.Д. Беляков, І.М. Веремійчик, В.А. Горський, О.А. Деркачов, Н.М. Конишева, С.М. Ліпчин, В.П. Тименко, Т.Н. Шманаєва та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Беручи до уваги незаперечну цінність педагогічних положень, надбань добутих і вмотивованих названими вище дослідниками, безсумнівний інтерес у контексті нашого дослідження викликає аналіз категорії «наступності» в історико-педагогічному аспекті – її виникнення як педагогічного поняття, ембріологія та динаміка розвитку, становлення, ареал розповсюдження, її місце та значення у сучасній системі неперервної освіти та передових педагогічних технологіях, формуванні нових навчальних закладів. Тому метою нашої статті буде стислий аналіз наступності як психолого-педагогічної категорії.

Виклад основного матеріалу. Проблема наступності бере витоки з праць відомих філософів і педагогів Стародавнього Риму (Корнелія Тацита, Марка Фабія Квінтіліана), епохи середньовіччя (Томаса Мора, Мішеля Монтеня, Томмазо Кампанелли), авторів літературних і педагогічних трактатів Київської Русі (Володимира Мономаха «Повчання Володимира Мономаха дітям», Іларіона Київського «Домострой», Кирило Туровський «Статути братських шкіл» та ін.).

Це питання досліджували педагоги-класики, зокрема: Дж. Локк, Д. Дідро, Я.А. Коменський, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервег, К.Д. Ушинський.

Я.А. Коменський зазначав, що процес навчання – це цілісний шлях пізнання, постійного розвитку різноманітних знань з єдиного кореня. Кожне нове знання є результатом приєднання, своєрідного нарощування до раніше набутого в свідомості учнів фонду знань. Він підкреслював: «Усе навчання повинно відбуватись таким чином, щоб наступне завжди засновувалось на попередньому, а попереднє

закріплювалось наступним... Наукова робота всього життя повинна бути так розподілена, щоб складала одну енциклопедію, в якій все повинно слідувати із загального кореня і стояти на своєму місці» [1, с. 278–279]. «Все, що має зв'язок, викладати у зв'язку» – так формулював свою позицію в цьому питанні Я.А. Коменський [1, с. 6]. А. Дістервег наголошував: «Оскільки розумовий розвиток пов'язаний із законом поступовості, то і навчання повинно дотримуватись цього принципу...» [2, с. 359].

За словами К.Д. Ушинського, знання, пов'язані міцними внутрішніми зв'язками, утворюють цілісну систему. Для того, щоб в учнів відбувався цілісний розвиток особистості і створилася єдина система знань, процес навчання слід будувати поетапно. А тому головне, щоб вчитель, чітко обґрунтувавши цю систему, будував процес навчання відповідно до мети, без втрати часу та зайвих повторів, без пропусків чогось істотного та дублювання пройденого, йдучи від простого до складного, від легкого до важкого. «Прив'язати до старого, яке міцно вкоренилося, все те нове, що вивчається, – це таке педагогічне правило, від якого, головним чином, залежить успіх будь-якого навчання. Цей процес встановлення зв'язків має відбуватися на засадах поступовості, послідовності й наступності та забезпечувати учням чітку і цілісну систему знань», – зазначав К.Д. Ушинський [3, с. 234]. Крім цього, він стверджував, що між ланками педагогічної системи існує глибокий внутрішній зв'язок. І один із важливих моментів цих зв'язків полягає в необхідності наступності у всій системі освіти.

Однак, незважаючи на аналіз цієї проблеми видатними педагогами та науковцями, педагогічна наука і практика приділяли наступності недостатньо уваги. Причиною такого стану була відсутність єдиної системи навчання.

Реформування вітчизняної педагогіки (побудова загальної системи навчання для всіх верств населення) зумовило глибокі, ґрунтовні комплексні дослідження проблем навчально-виховного процесу. Лише в 50-х роках ХХ ст. проблема наступності набула широкого значення. Її дослідженням опікувалися відомі педагоги та психологи: Б.Г. Ананьєв, М.П. Ашмунт, О.К. Бушля, Ш.І. Ганелін, С.Є. Драпкіна, Ю.А. Самарін та ін. Вони розробляли проблему впровадження наступності в змісті та методах навчання, забезпечення взаємозв'язку навчально-виховної діяльності на суміжних роках навчання. Саме ці вчені стали ініціаторами дискусій з приводу наступності у навчанні, які відбувалися на сторінках журналів «Начальная школа», «Советская педагогика» та ін. Завдяки їхнім дослідженням було вперше введено термін «наступність», який згодом стали широко використовувати у науково-педагогічній літературі.

Слід підкреслити, що в тогочасних дослідженнях наступність розглядалась як проблема лише загальноосвітньої школи.

На думку В.О. Сухомлинського: «Наступність в навчанні – це, з одного боку, продумана підготовка учнів до здобування нових знань і, з другого, – уміння вчителя під час викладення нового матеріалу опиратися на ті знання, які вже є у школярів, розвивати і вдосконалювати їх» [4, с. 19].

У процесі досліджень педагоги дійшли висновку, що проблема наступності не може бути обмежена загальноосвітньою школою, адже школа – це лише перший етап загальної підготовки молоді до трудової діяльності. Тоді виникає потреба досліджень проблеми наступності між окремими ланками, етапами усієї системи освіти.

Зазначимо, що Е.О. Гугелем уперше практично була розроблена програма наступності між дитячим садком і школою. З метою підготовки дітей до школи Е.О. Гугель, працюючи інспектором у будинку виховання, створює підготовчі класи для дітей 4-6 років. К.Д. Ушинський, позитивно оцінюючи практичний досвід Е.О. Гугеля, підкреслював, що така організована школа поєднувала в собі дошкільні заклади і перший ступінь елементарної школи, що в подальшому стало основою створення школи-комплексу (дитячий садок – початкова школа), де серйозна увага приділялась навчанню дітей письма, рахунку, читання, вивченню природи, навколишнього світу. На думку Е.О. Гугеля, дидактичні основи навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного віку повинні забезпечити єдність і наступність навчально-виховної роботи дошкільного закладу і школи [5, с. 14].

Е.Н. Водовозова [6] радила починати підготовку дітей до шкільного навчання в дошкільні роки. Вона відзначала, що батьки і вихователі повинні якомога раніше привчати дітей до сильної праці. З цією метою педагогом розроблені різні види дитячої праці. Автор вказувала при цьому на важливість змістового аспекту наступності (знання, уміння, навички), узгодженості педагогічних дій учителів і батьків.

Проблеми наступності між дитячим садком і школою знайшли своє втілення в педагогічній системі Є.І. Тихеєвої. Вона писала: «Між дитячим садком і школою не повинно існувати ніяких меж, перехід через які був би відчутний як для самих дітей, так і для особи, що керує ними. Виховання – це сходинки однією і тією ж драбиною, сходинки якої рівні, і перехід з однієї на іншу має бути завжди однаково легким і непомітним» [7, с. 98]. Автор вважала, що «...старша група дитячого садка на 1/3 вже третину дитячий садок» [7, с. 14].

У розробці проблем наступності та неперервності освіти брав активну участь С.Т. Шацький. Аналіз педагогічних праць і практичного

досвіду творця і керівника Першої дослідної станції з народної освіти, що охоплювала експериментальні дитячі садки, школи I-II ступеня засвідчує, що автором розроблялися і на практиці перевірялися як організація, так і зміст та методи навчально-виховної роботи з дітьми дошкільного і шкільного віку та проблеми підготовки вчителів до педагогічної діяльності. С.Т. Шацький обґрунтував ідею наступності психологічно, підкреслював послідовну зміну етапів розвитку дитини, вважає, що найважливіша робота в школі повинна бути спрямована на збереження всього того, що дитина отримала на попередньому етапі свого розвитку. Він надавав великого значення тому досвіду, з яким діти приходять до школи, і вважав за необхідне його проаналізувати, врахувати все те цінне, що отримала дитина в дошкільному закладі, і використовувати цей досвід у подальшій роботі на більш високому рівні [8, с. 351].

Академік О.В. Запорожець піддає рішучій критиці поверхове розуміння наступності як встановлення лише зовнішньої відповідності навчально-виховної роботи дитячого садка і школи, що побутує в педагогічній практиці. Вчений зауважує, що необхідно домагатися внутрішнього органічного зв'язку загального, фізичного і духовного розвитку на межі дошкільного і шкільного дитинства, «забезпечити внутрішню підготовку дитини до переходу від однієї сходинки формування особистості до іншої» [9, с. 41].

М.А. Машовець тлумачить наступність як встановлення закономірних зв'язків між етапами розвитку особистості і створенні психологічних умов у дитячому садку і школі, які забезпечують змістовний (завдання, зміст, форми і методи) та організаційний (спільні форми взаємодії дитячого садка і школи) рівень наступності [10, с. 18]. На підтвердження такого підходу І.М. Лапшина, здійснюючи порівняльний аналіз аспектів формування мовної особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, підкреслює наявність спільних ознак, зокрема розвитку предметного мотиву, усвідомлення мети мовлення, засвоєння суми мовленнєвих дій, виду активності, що спричиняється потребою у спілкуванні, самовираженні тощо; наступність в усіх напрямках розвитку комунікативних можливостей, в усіх видах мовленнєвої діяльності [11, с. 40].

О.Г. Мороз, досліджуючи навчальну діяльність учнів загальноосвітньої школи і студентів перших курсів вищих навчальних закладів освіти, конкретизував зміст наступності в педагогічному процесі: «Наступність – це загальнопедагогічний принцип, який стосовно до навчання вимагає постійного забезпечення нерозривного зв'язку між окремими сторонами, частинами, етапами і ступенями навчання та в середині їх; розширення і поглиблення

знань, одержаних на попередніх етапах навчання, перетворення окремих уявлень і понять у струнку систему знань, умінь та навичок; поступально-висхідного (спіралеподібного) розгортання всього навчального процесу відповідно до змісту, форм і методів роботи за умови обов'язкового врахування якісних змін, які відбуваються в особистості учнів і студентів» [12, с. 10].

У 70-80-х роках ядро досліджень зосередилося на межі середньої і професійно-технічної школи. Актуальність цієї проблеми викликали ґрунтовні дослідження співробітників лабораторії наступності навчання НДІ професійно-технічної педагогіки АПН колишнього СРСР. На основі досліджень було складено рекомендації з удосконалення навчальних планів, програм, підручників та методик викладання.

Досліджуючи психолого-педагогічні основи наступності, А.А. Киверялг в поняття «наступність у навчанні» включає три елементи:

- встановлення правильного співвідношення та необхідного зв'язку між частинами навчального процесу на різних етапах його вивчення;
- здійснення взаємозв'язку форм, методів і прийомів вивчення предмета, навчального матеріалу на різних ланках навчання;
- визначення вимог до знань учнів, до їхніх умінь встановлювати внутрішні і міжпредметні зв'язки [13, с. 108].

Питання наступності загальноосвітньої та професійної підготовки учнів професійно-технічних училищ розглядалося у дослідженнях А.В. Батаршева, С.Я. Багишева, В.С. Безрукової, Р.С. Гуревича, В.М. Лихача, О.С. Дубинчук, М.І. Махмутова, А.О. Пінського й І.А. Мельникова та інших педагогів, які розробили систему специфічних для професійних навчальних закладів принципів навчання, що забезпечують взаємозв'язок загальної та професійної освіти.

Наступність змісту і технології навчання в загальноосвітній школі та ПТУ досліджена Р.С. Гуревичем. Розглядаючи категорію наступності, він виходить з поняття «педагогічна система», що об'єднує категорії наступності загальної та професійної освіти в єдиному визначенні. Вона складається з таких компонентів: цілі, засоби, організаційні форми навчання і виховання. Дотримуючись такого підходу, Р.С. Гуревич підкреслює: «...під наступністю у навчально-виховній діяльності слід розуміти встановлення таких співвідношень між цілями, змістом, методами, засобами, організаційними формами цієї діяльності на послідовних етапах навчання і виховання, які дають змогу будувати кожний новий етап з опертям на минулий досвід учня і таким чином полегшують їхню адаптацію до умов навчання в наступному класі або в новому навчальному закладі» [14, с. 53]. За такого підходу можна проводити дослідження співвідношень наступності між окремими компонентами.

Поняття наступності передбачає різноманітні контексти:

- у методологічному значенні – вивчення процесів, явищ, станів, коли категорія наступності адекватна природі їхнього послідовного розгортання;

- у соціальному плані – це існування і розвиток тих чи інших явищ, процесів, станів у сфері матеріального, суспільного, духовного життя;

- у педагогічній сфері – наступнісний характер будь-якого процесу, побудову і функціонування системи народної освіти, підготовку підростаючого покоління до життя;

- у дидактичному розгляді – успішність навчання, самоосвіта, неперервний навчальний процес.

При цьому функціонування наступності універсальне, воно є загально педагогічним законом.

На нашу думку, наступність у навчанні – це співвідношення між цілями, змістом, формами, методами і прийомами навчальної діяльності на послідовних етапах, що забезпечує рух

і розвиток знань, умінь та навичок по висхідній лінії з опертям на минулий досвід; ускладнення і поглиблення набутих ЗУН на вищому етапі системи освіти; динамізм та системність навчального пізнання.

Висновки і пропозиції. Ретроспективний аналіз обраної нами проблеми переконує в її актуальності у сфері педагогічної теорії і практики. Обґрунтування потреби в забезпеченні наступності у навчанні загалом викладено в сучасних дослідженнях з філософії, соціології, фізіології, педагогіки й психології. У спеціальній педагогічній літературі поки що немає єдиного визначення наступності в навчанні. Різні автори тлумачать досліджуване нами явище по-різному. Неоднозначний і науковий статус досліджуваного феномена: одні автори долучають наступність до дидактичних принципів, інші ж розглядають її як засіб реалізації окремих принципів дидактики.

Все це свідчить про різнобічність такого поняття як наступність, його актуальне значення як педагогічної категорії.

Список літератури:

1. Коменский Я.А. Великая дидактика // Избран. педагогические сочинения. – М.: Гос. уч. педиздат. Мин. просвещения РСФСР, 1955. – 665 с.
2. Дистервег А. Руководство к образованию немецких учителей // Хрестоматия по истории зарубежной педагогики: Учебн. пособие для студентов пед. институтов / Сост. и авт. вв. статей А.И. Пискунов. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1981. – С. 353–414.
3. Ушинский К.Д. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – М., 1974. – Т. 2. – 488 с.
4. Сухомлинський В.О. Забезпечення наступності в навчанні // Радянська школа. – 1958. – № 12. – С. 17–25.
5. Гугель Е.О. Нечто о раннем воспитании детей // Пед. журнал – Спб., 1833. – № 4. – С. 12–21.
6. Водовозова Е.Н. Умственное и нравственное воспитание детей от первого проявления сознания до школьного возраста. – Сиб.: Тип. А.Ф. Дресслера, 1913. – 365 с.
7. Тихеева Е.И. Организация детского сада и детского дома. – М.: Мир, 1923. – 143 с.
8. Шацкий С.Т. Педагогические сочинения: в 4-х т. – М.: АПН РСФСР, 1962. – С. 351.
9. Запорожец А.В. Педагогические и психологические проблемы всестороннего развития и подготовки к школе старших дошкольников. – М.: Просвещение, 1968. – 172 с.
10. Машовець М.А. Педагогічні умови наступності у трудовому вихованні дітей старшого дошкільного віку: Автор. дис. ... канд. пед. наук. – 1994. – 23 с.
11. Лапшина І.М. Порівняльні аспекти формування мовної особистості дітей дошкільного та молодшого шкільного віку / І.М. Лапшина, І.І. Козак // Психолінгвістика: Збірник наукових праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2015. – Вип. 18(2). – С. 33–42.
12. Кухта А.М. Шляхи забезпечення наступності в організації навчальної роботи школи: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. – Київ, 1970. – 196 с.
13. Преемственность в обучении учащихся предметам естественно-математического цикла в школе и среднем ПТУ: Метод. рекомендации / Под ред. А.А. Кыверялга, А.В. Батаршева. – М.: Изд. АПН СССР, 1984. – 108 с.
14. Гуревич Р.С. Теоретичні та методичні основи організації навчання у професійно-технічних закладах: Монографія / За ред. С.У. Гончаренка. – К.: Вища школа, 1998. – 229 с.

Казьмирчук Н.С.

Винницкий государственный педагогический университет
имени Михаила Коцюбинского

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ КАК ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Аннотация

В статье проведен краткий анализ историко-педагогической, философской и психологической литературы по теме исследования. Рассмотрены различные подходы к определению понятия «преемственность». Проиллюстрировано преемственность как аспект непрерывного образования. Выявлены функции и структурные компоненты преемственности в системе ступенчатой подготовки. Определены объективные предпосылки использования указанных реалий на практике.

Ключевые слова: преемственность, непрерывное образование, ступенчатая подготовка, комплекс «детский сад – начальная школа», реформирования системы образования.

Kazmirchuk N.S.

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

CONTINUITY AS A PSYCHOLOGICAL-PEDAGOGICAL CATEGORY

Summary

The article contains a brief analysis of historical, pedagogical, philosophical and psychological literature on the topic of research. Various approaches to the definition of the concept of "continuity" are considered. Continuity is illustrated as an aspect of continuing education. The functions and structural components of succession in the system of step-by-step preparation are clarified. The objective prerequisites for using these realities in practice are determined.

Keywords: continuity, continuous education, step-by-step preparation, "kindergarten – primary school" complex, education system reforming.